

БРАНКО ТОШОВИЋ

РУСИЗМИ У НАШЕМ ПУБЛИЦИСТИЧКОМ СТИЛУ

Руски и српскохрватски језик налазе се на територијама које немају непосредног додира, немају гранична подручја. Логично је онда да они немају директне контакте и да због тога не можемо говорити о појавама двојезичког ареала, као што је случај са мађарским и српскохрватским, који непосредно у пограничном дијелу утичу један на другог. Али ако нема тих дотицаја у просторноме смислу, не значи да их нема на неком другом плану. Овдје конкретно имамо у виду чињеницу да су још од давних времена постојале везе између наших народа и народа који живе у Совјетском Савезу. Оне су имале најразличитији карактер, али бисмо их могли углавном свести на културне, просвјетне и у новије доба привредне. Након другог свјетског рата развили су се и неки други видови сарадње (нпр., на спортском пољу). И, наравно, у таквим контактима долазило је до међусобног дјеловања једног језика на други. У одређеним периодима такав је процес био израженији, а у другим готово занемарљив.¹ Уплив руског језика на наш је значајан.

То потврђују многобројне ријечи које сусрећемо у свим функционалним стиливима нашег стандардног језика. Поменућемо неке: *аршин боршч*, *балалајка*, *вотка*, (имају је и Пољаци), *врста* (мјера за даљину), *атаман*, *кафтан*, *квас* (напитак), *дума*, *декабрист*, *изба*, *копејка*, *матрјошка*, *народњак*, *пуд*, *стријелац* (војник у Петрово доба), *самовар*, *јесаул*, *тројка* итд. Доста има и тзв. совјетизама, тј. ријечи које су настале након октобарске револуције, нпр.: *большевик*, *комесар*, *колхоз*, *комсомол*, *совјет*, *петољетка*, *коллективизација*, *љенинизам*. Неке од њих доспјевале су у наш језик превођењем стручне литературе. Тако је научни стил српскохрватског језика обогаћен новим терминима из области космонаутике, па је возило што се кретало по Мјесецу названо као и у руском *луноход*, а први предмет ракетом избачен у свемир имао је изворни облик *спутњик*. Кроз велики број превода руских књижевних дјела, нарочито у другој половини овог вијека, такође је ушао у свакодневну употребу извјес-

¹ Први јужнословенски утицај на руску књижевност осјећао се у периоду од XI до XII вијека, а до другог долази крајем XIV и почетком XV стољећа. Подборније о томе в.: др Милица Милидраговић. Стара руска књижевност (XI—XVII вијек). — Универзитет у Сарајеву, Сарајево, 1970, стр. 51—63; 271—293.

тан број лексема руског поријекла.² Чак ни административни стил није био мимоиђен; сматра се да је »говорити по питању« настало и под утицајем руског језика (»говорить по вопросу«). Мислимо да је овдје непотребно истицати да је разговорни језик такође упијао у себе »ријечи са истока«.

Овдје ћемо се задржати на русизмима у публицистичком стилу. Разлог је сљедећи: језик јавних медија (штампе, радија и телевизије) по својој природи и намјени представља реализацију језика на најширем плану. Остали писани стилови (научни, административни, књижевноумјетнички) презентирају садржај намијењен, у односу на овај, ужем кругу читалаца. И док неки роман, нека молба или научна расправа доспијева у руке ограниченом броју људи, дотле новине, часописе, вијести на радију и телевизија чита, односно слуша, милионски аудиториј.

Али да још сузимо: у радио и телевизијским емисијама, посебно вијестима, појава страног елемента има ефемеран карактер — нешто се чује, настоји се запамтити па се најчешће пажња концентрише на садржај, а мање на сам начин изражавања, да не би нешто промакло. У листовима и часописима информација, ипак, има дуже трајање: она се може поново прочитати, можемо јој се вратити након извјесног времена, а можемо, не бојећи се да нешто не пропустимо, и анализирати како је казано.

Читајући новинарске написе, запазили смо да се у извјештајима наших дописника из СССР-а често могу наћи ријечи, изрази и конструкције који нису карактеристични за стандардни српскохрватски језик. Брзина у новинарском послу — то је први разлог који нам долази у главу када то покушавамо објаснити. Међутим, прилози који су припремани дуже времена (поводом одређених јубилеја, на примјер) и у којима, ипак, постоји »иноземштина« указују на то да ова појава има озбиљније узроке. Па и сама чињеница да се ти незвани гости³ провлаче кроз филтере лектора и уредника говори о сериозности проблема. Рекли бисмо стога ово: наши извјештачи што тамо одлазе обично довољно не познају руски језик, па се писмено (када се често прибјегава превођењу) адекватно не изражавају. С друге стране, они који дуже бораве у СССР-у бивају изложени утицају руске говорне средине, те стога губе властити језички осјећај, што доводи до несвјесног примања руских ријечи и конструкција, а то се онда преноси и на извјештавање. Има и таквих, судећи по написима, који много не хају за правилношћу језичког изражавања и који употребљавају оно што не би употријебио ни осредњи познавалац руског језика из средње школе. Таквих је случајева било чак и код новинара који се, на примјер, у »Новинарској стилистици« Марина

² Сада имамо дјела која су и по неколико пута превођена. Према нашим подацима, у прози је најпревођеније дјело Максима Горког *Мати*, а у поезији Блокова поема *Дванаесторица* (или *Дванаест*, како неки предлажу).

³ Бранко Тошовић. *Непожељни гости*. — Наш језик у пракси. Приручници, 2, Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Одјељење за језик, Сарајево, 1979, стр. 52—54.

Младенова⁴ истичу као узорни. Одређени удио у томе има и недовољно познавање матерњег језика.

Праћење језичког израза дописника из СССР-а у посљедњих неколико година показује да се утицај руског језика испољава на свим нивоима. Русизме налазимо у правопису, лексици, морфолошким и синтаксичким склоповима.

П р а в о п и с. — Принципи на којима почива наш и руски правопис битно се разликују. Док се наш базира на фонолошком начелу, дотле руски у основи има морфолошки принцип. Услед тога правила се често не подударaju. Онај ко о томе не води довољно рачуна може да начини и крупније грешке. У извјештајима наших дописника појављују се и такве.

Приликом транскрибовања руских имена, презимена и назива, има одступања од правописних правила. Тако смо, нпр., могли прочитати *Белостениј*⁵ (овдје није потребно ј). Што се тиче назива, неки се веома често преводе (*Интервизија*, кафе *»Машта«*⁶), а други опет транскрибују (*»Вечерњаја Москва«*⁷, *»Московскаја правда«*⁸, *»Сојуз-26«*⁹, *»Болшој театр«*¹⁰, *»Селскаја жизњ«*¹¹, *»Новое времја«*¹², *»Со-вјетскаја Росија«*¹³) у неким случајевима ријеч се даје у изворном облику, а затим у загради објашњава: преко Госплана (*Државног плана*)^{13а}. Чини нам се да не треба превише инсистирати на транскрипцији, поготово када се ради о ономе што сличи или веома сличи нашем изразу. Не знамо да ли се нешто посебно може постићи уколико се напише *»Вечерњаја Москва«* умјесто *»Вечерња Москва«* (наравно, оно што је већ ушло у дубоку употребу не треба мијењати — апсурдно би било инсистирати на томе да се умјесто *Болшој театр/а/р* каже *Велико позориште*). То се посебно односи на ситуације у којима треба употријебити зависни падеж, јер је новинар у недоумици који наставак узети. Нпр: уводничар *»Селске жизњи«*¹⁴. Зато, ваљда, дописници понекад и бјеже од тих облика (рећи ће: уводничар часописа *»Селскаја жизњ«* или ће, пак, једноставно превести назив). Треба, дакле, с мјером вршити транскрипцију руских лексема.

Но и превођење може имати лошу страну, нпр: *»брезница«* за оне који су боравили у СССР-у ништа не значи, али ако кажете *»берјоска«*¹⁵, биће јасно да се ради о продавници у којој се роба купује за девизе.

⁴ Марин Младенов, Новинарска стилистика. — Научна књига, Београд, 1980, 287 стр.

⁵ Ослобођење, 7. мај 1978, стр. 12.

⁶ Ослобођење, 16. април 1978, 6.

⁷ Ослобођење, 20. мај 1978, 6.

⁸ Исто.

⁹ Ослобођење, 3. март 1978, 6.

¹⁰ Ослобођење, 14. март 1978.

¹¹ Политика, 28. јануар 1981, 2.

¹² Вјесник, 9. вељаче 1981, 3.

¹³ НИН, 1. фебруар 1981, 49.

^{13а} Комунист, 30. јануар 1981, 18.

¹⁴ Комунист, 31. јануар 1981, 18.

¹⁵ Ослобођење, 27. јануар 1981, 4.

Интересантан је случај са гласилом *»Литературнаја газета«*. На страну то што дописници из Москве готово увијек, под утицајем рускога језика, стављају називе под наводнике (нигдје нисмо наишли на: московски часопис *Правда* — стоји само *»Правда«*)¹⁶. Наиме, недавно смо прочитали — *»Литературнаја Газета«*¹⁷. Писање друге ријечи великим почетним словом објашњавамо тиме што је, можда, извјештај слат телефоном па у нашој редакцији нису знали да се не ради о властитој, него о заједничкој именици (изгледа да се при томе ријетко загледа у рјечнике). Ако је, пак, у питању грешка самог дописника, оправдање би се нашло и у графичком рјешењу наслова (заиста крупним словима пише Литературная Газета), посебно за *»новајлију«*. У посљедње вријеме се ипак потпуно усталило исправно писање.¹⁸

У писању неких руских израза налазимо шаренило — час је мало, час велико слово. Тако читамо: *главна политичка управа совјетске армије и ратне морнарице*. Нигдје великог слова, а ради се о називу. Ево још неколико примјера: командант *тихоокеанске флоте*, начелник *политичке управе флоте*, командант *авијације тихоокеанске флоте*, *совјетска ратна морнарица* дијели се на пет флота: *тихоокеанску, црноморску, балтичку и каспијску, совјетска ратна морнарица*¹⁹, годишњица *Совјетске армије и Ратне морнарице*²⁰. Ослобођење чак у једном броју доноси различит начин писања истога назива²¹. На Бихаћком савјетовању о правописној проблематици (априла 1979) ми смо заговорали писање великог почетног слова за наше изразе сличнога типа, па би можда било добро тај принцип примијенити, или незнатно модификовати, и на стране војне називе²²

Л е к с и к а. — У новинарским извјештајима из Москве често се употребљавају руске ријечи. Ова појава има два аспекта, који се у суштини базирају на свјесном и несвјесном. С једне стране, ради стилског ефекта, разноврсности казивања, веће изражајности и сликовитости новинари намјерно *»русизирају«* свој стил. Тако, када је писао о проблему чекања у редовима, наш дописник изоставља ријеч *»ред«* и умјесто ње употребљава руску *очеред*: И руководству земље и грађанима најнепријатније су оне *»очереди«* без којих би се могло...²³ Овдје није требало посебно објашњавати шта значи *»очеред«*, јер се из ширег контекста јасно види. Уношењем ријечи постигнут је стилски ефекат. Сличан је случај и са сљедећим примјером:

¹⁶ Уп. Правопис српскохрватскога књижевног језика — Матица српска — Матица хрватска, Нови Сад — Загреб, 1960, стр. 113.

¹⁷ Ослобођење, 8. јануар 1981, 5; 2. фебруар, 1981, 1.

¹⁸ Ослобођење, 19. мај 1978, 7. Политика, 14. мај 1978, 4. Који се пут употријеби и жаргонска скраћеница *»Литературка«*: каже *»Литературка«* (на три мјеста у Ослобођењу од 19. маја 1978, стр. 7).

¹⁹ Ослобођење, 11. фебруар 1981, 4.

²⁰ Ослобођење, 21. фебруар 1981, 20.

²¹ Ослобођење, 11. фебруар 1981, стр. 1 и 4.

²² Бранко Тошовић. Војна правописна проблематика. — Радови Института за језик и књижевност у Сарајеву, Одјељење за језик: *»Правописне теме«*, II, 1978, стр. 77—82.

²³ Ослобођење, 19. мај 1978, 7.

... али и због тога што они, уз помоћ сина школског узраста и одавно пензионисаног »старика« Афанасја Иванова, слободно време посвећују раду на својој окућници...²⁴ Наша ријеч »старац« или »стари« била би овдје неутрална.

Стилска упечатљивост нарочито се постиже комбиновањем наших ријечи са руским. Илустративан је чланак у Ослобођењу, у којем дописник започиње извјештавање у 1981. години: Ако би се московски почетак нове године симболизирао торбама *дједа-мразева*, симболика би испала просто толико и наглашено контрастна. С једне стране, *дједушка-мраз* са обећаним даровима прве године 11. петолетке...²⁵ Да је у цијелости дат руски облик (дедушка-мороз), утисак би можда био још јачи. Овакви стилизациони поступци помажу новинару да се ослободи непотребног понављања ријечи.²⁶ Управо због тога, а мање због неке изражајности, употребљавају се и термини који су већ одавно познати нашој јавности: у једном прилогу новинар на пет мјеста даје *сателит*, а на четири *спутњик*.²⁷

Према томе, уношење русизама, или ријечи које се мање доимају таквим, може обогатити синонимију изражавања.

Међутим, каткад нам се чини да слични поступци могу имати и другу страну. Наиме, неки примјери стално нас нагоне на помисао да се не ради ни о каквом стилском ефекту, већ о нечем другом. А то нешто друго могле би бити и тешкоће при превођењу: не може се наћи адекватан израз у матерњем језику па се, линијом мањег отпора, ријеч или израз изворно употребљава, обично у наводницима. На овакав закључак потакли су нас слједећи примјери: Принципијелно је и то да је реч о објективним процесима »*који нису у власти ни САД нити СССР*«²⁸ (руск. *быть во власти кого-чего*), апели за »*јачањем напора*« на извршавању планских задатака²⁹; сав напредни одред шпанских радника³⁰; категорија »*прве неопходности*«³¹ (није увијек довољно ставити наводнике — потребно је који пут дати и коментар).

Поред ових случајева који имају свјестан карактер, често смо у прилици да прочитамо ријеч која као да се »провукла«, као да ју је говорна средина наметнула новинару. Ако се, нпр., упореде текстови московских извјештача са прилозима домаћих новинара са истом или сличном тематиком, може се запазити да они из туђине често употребљавају баш такве ријечи. Тако у извјештајима из Москве за човјека који је добар познавалац нечега каже се да је *специјалист* (руск. *специалист*), а у прилозима из земље такво се лице углавном назива *стручњак*: разговарају са *специјалистима*³²; *специја-*

²⁴ Политика, 29. јануар 1981, 2.

²⁵ Ослобођење, 5. јануар 1981, 1.

²⁶ Мопасан и Флобер савјетовали су писце да исту ријеч понове тек након 200 редова.

²⁷ Ослобођење, 1. април 1978, 4.

²⁸ Политика, 1. фебруар 1981, 1.

²⁹ Комунист, 23. јануар 1981, 22.

³⁰ Ослобођење, 14. јануар 1981, 4.

³¹ Ослобођење, 1. март 1978, 7.

³² Ослобођење, 1. април 1978, 4.

листи — кувари и конобари; *специјалисти* већ разрађују рецепте³³. У ствари, пошто је и једно и друго могуће, најбоље би било правити прошарицу: употребљавати час једно, час друго. Понављање исте ријечи, као што знамо, особина је лошег стила.

Навешћемо још неколико сличних примјера (чију употребу подржава руска говорна средина): *свесавезна потрага*³⁴, *жели сесији успјеха*³⁵, у *магазинима* трговачке мреже³⁶, *прес-конференција*³⁷ (у извјештајима ипак преовладава конференција за штампу), *базички принципи*³⁸ (прије бисмо казали: темељни или фундаментални), *установљено је* (код нас чешће кажу »утврђено је«), *одсуство контроле*³⁹ (недостатак контроле), *продукти исхране* (прехрамбени производи), *транспорт*⁴⁰ (саобраћај), *кардинална начела* и *кардинални задаци*⁴¹ (основни, темељни, фундаментални; ми ћемо обично рећи кардинална грешка), не поштовати *установљени ред*⁴² (утврђени), *приљежан радник*,⁴³ *продукција*⁴⁴ (производња), *сфера* малопродајних цијена⁴⁵, *сфера* постепеног подизања животног стандарда, *сфера* цијена⁴⁶ итд. О свим овим примјерима могли бисмо посебно говорити, али је, мислимо, довољно навести и домаће еквиваленте. Кад смо, међутим, код превођења, треба скренути пажњу и на различите варијанте за исту руску ријеч: у размаку од четири дана у Ослобођењу *тушъ для ресниц* преводи се са *туш* за *трепавице* и *туш* за *бојење трепавица*⁴⁷, а у Политици *бојице* за *трепавице* и *бојице* за *обрве*.⁴⁸

Творба ријечи. — Да би се нешто адекватно изразило, понекад се, у недостатку домаће ријечи, прибјегава творби нових лексема. Наши дописници то често и чине; треба признати, доста успјешно. Али и ту има »незваних гостију«. Најчешће се преузимају руски творбени типови као: *инжињер-металург*⁴⁹ (инжињер металургије), *бесконтролан рад*⁵⁰ (неконтролисани рад), није све ишло по »*графичку*«⁵¹ (графикону).

Када смо у Комунисту прочитали: *централизовано* руковођење, *привредом*, а мало касније и *централистичко...* руковођење⁵², све

³³ Ослобођење, 15. април 1978, 6.

³⁴ Ослобођење, 19. мај 1978, 7. Политика, 14. мај 1978, 4.

³⁵ Ослобођење, 26. април 1978, 10.

³⁶ Ослобођење, 1. март 1978, 7.

³⁷ Политика, 1. фебруар 1981, 1.

³⁸ Политика, 1. фебруар 1981, 1.

³⁹ Политика, 28. јануар 1981, 4.

⁴⁰ Политика, 28. јануар 1981, 2.

⁴¹ Вјесник, 9. вељаче 1981, 3.

⁴² Политика, 28. јануар 1981, 4.

⁴³ НИИ, 1. фебруар 1981, 49.

⁴⁴ Комунист, 30. јануар 1981, 18.

⁴⁵ Ослобођење, 1. март 1978, 7.

⁴⁶ Ослобођење, 1. март 1978, 7.

⁴⁷ Ослобођење, 19. мај 1978, 7.

⁴⁸ Политика, 14. мај 1978, 4.

⁴⁹ Ослобођење, 24. октобар 1980, 5.

⁵⁰ Ослобођење, 7. мај 1978, 12.

⁵¹ Ослобођење, 1. април 1978, 4.

⁵² Комунист, 30. јануар 1981, 18.

нам се чинило да први примјер има упориште у руском језику (у коме се и каже централизованний), а да је овај други далек од било каквог руског утицаја. Уколико нас сербокroatисти увјере да се и први примјер одомаћио у нашем језику и да се не противи књижевној норми, могли бисмо тада говорити о пару који би био или синонимичан или паронимичан (*централизовано руковођење* — *руковођење из једног центра, централистичко руковођење* — *руковођење* које се базира на централизму; у првом случају полазни појам био би центар, а у другом централизам).

Слично је и са односом *научно-техничка револуција* и *научно-технолошка револуција*. У руском језику у употреби је први термин, а у нашем се, колико смо могли запазити, чешће искориштава ово друго. У новинарским извјештајима из Москве преовладава, бар према нашим подацима, термин *научно-техничка револуција*. Ево примјера: примјена *научно-техничких достигнућа*⁵³, *врхунска научно-техничка достигнућа*⁵⁴. Али ће се у претходном напису наћи и *научно-технолошки развој*⁵⁵.

Неке грубље грешке. — Новинар се понекад занесе, не буде довољно концентрисан, често је у »цајтноту«, а лектор, који би требало да буде посљедња брана и нека врста филтера, зна да добије у кратком времену толико обиман материјал да га је у стању само прелистати. Осим тога, били бисмо неправедни уколико не бисмо узели у обзир чињеницу да су то, ипак, само новинари, да то нису такви стручњаци за језик којима се не би смјело ништа опростити. Па ипак, њихову ће ријеч прочитати стотине и стотине очију, од којих неке јаче упијају оно што виде. У Ослобођењу од 14. марта 1978. налазимо: само оном ко је *сишао с ума*, каже совјетски умјетник, пашће на памет да прецртава једног Рафаела, да Винчија, Рубљова... Рећи да се овдје ради о чистом руском изразу *сойти с ума* било би сасвим непотребно. Али неколико редова ниже налазимо још рогобатнију ствар: Вама се не допада рад браће Чајковски? У чему је дјело? Како ће ово схватити читалац који не зна руски, тешко је претпоставити, али ће се они који се баве руским можда и упитати: *доиста, в чем дело?*

Пођимо даље: Бојазан да се »не доспе у евиденцију« доводи до *плачевних резултата*⁵⁶. (поразних, жалосних). У овом истом чланку на три мјеста употребљава се *љубопитство*; зар се умјесто »установљено је да је већина наркомана почела управо због тога — из *љубопитства*« није могло казати »из *радозналости (знатижеље)*«? Или: Прошле године су, од 115 милиона *крупне рогате стоке*... 23 милиона (једна петина) припадала власницима *окућница*.⁵⁷ Термин *крупный рогатый скот* преводи се код нас као *говед*.

Навешћемо, међутим, овдје и један случај како се изрека може употријебити на тај начин да је стилски маркирана и чини ћуп-

⁵³ Исто.

⁵⁴ Комунист, 23. јануар 1981, 22.

⁵⁵ Комунист, 30. јануар 1981, 18.

⁵⁶ Политика, 28. јануар 1981, 4.

⁵⁷ Политика, 28. јануар 1981, 2.

рију, а не мост, преко којег се шаље порука: *Јутро је*, додуше, опет потврдило да је »старије од вечери«, но само утолико што је пружи-ло могућност да све ове тврдње... данас... нађемо...⁵⁸. Препозна-ћемо овдје руско *утро вечера мудрене*, али ћемо истовремено пре-познати и стил једног новинара, код кога русизми не долазе баш Ches-то у госте. То је Драго Солдо, дописник Ослобођења. Његов стил из-вјештавања садржи многе особине узорног публицистичког стила. По-себно код њега импонује жеља да у изразу убије сухопарност и да то зачини, чак када говори о важним и озбиљним друштвеним и по-литичким догађајима, нечим осебујним, нечим што се може наћи код народних приповједача или великих писаца.

А то нас управо нагони да, умјесто закључка, кажемо сљедеће. Чувајмо бехар нашег језика и онда када га обасипају московске ме-ћаве или окивају сибирске зиме.

⁵⁸ Ослобођење, 14. јануар 1981, 4.